

**Fırat Nehri Kıyısındaki Türk Runik Yazıt
Dini Gerçekleri Denetlemede Güney Sibirya Yöntemi***

*Turkish Runic Inscription on Euphrates
South Siberian Way of Checking Religious Truths*

İgor L. KIZLASOV
Çev. Baktiyar BUTEYEV**
Sinan YILDIRIM***

Özet

Rakka'ya 22 kilometre uzaklıktaki Sura antik yerleşim biriminde bir Türk runik yazıtı bulundu. Bu yazıtın dokuzuncu yüzyılda Sayan-Altay dağlık bölgesi ve Moğolistan'da yaygın olan Güney Yenisey yazısıyla yazıldığı sanılıyor. Ne yazık ki, bu yazıt henüz deşifre edilmedi; ancak Sibirya'daki veriler, dini doktrinini yaymak için Fırat Nehri bölgesine taşınan Maniheizm'e gönderme yapmamıza izin veriyor. Benzer bir şekilde Orta Yenisey bölgesindeki Hakaslar, Hristiyanlık hakkında bilgi edinmek için 19. yüzyılda Kudüs'e gitmişti.

Anahtar kelimeler: Türk Runik yazısı, Fırat Nehri, Sibirya Türk Maniheizmi.

Bozkır bölgesinde Güney ve Doğu Avrupa'dan Doğu Sibirya ve Orta Asya'ya¹ kadar bozkır bölgesinde yayılan runik benzeri yazıtların toplu paleografik analizinden sonra yapılan hâkim yorumların çoğu artık geçmişte kaldı. Popüler anlayışın aksine, yazılı anıtların tek bir yazı diline (genellikle Orhon-Yenisey)

* Kızlasov, İgor L. (2018). Tyurkskaya Runičeskaya Nadpis Na Evfrate Yujnosibirskiy Sposob Proverki Religioznih İstin, Ediderunt George Bilavski, Dan Aparaschivei. *Studia Mediaevalia Europaea et Orientalia*, 193-205.

** Dr. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Halk Bilimi Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi. bateu.astana@yandex.kz, ORCID ID: 0000 0001 8945 3740.

*** Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili ve Lehçeleri Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi. ssinan-yildirim@hotmail.com, ORCID ID: 0000 0003 2618 4197.

¹Kullanılan coğrafi terimler Avrupa merkezli coğrafi bakış açısından daha çok Rus coğrafi geleneği gözetilerek yazar tarafından verilmiştir.

veya bir alfabenin iki yerel versiyonuna [Doğu Avrupa ve Orta Asya runik yazısına] ait olmadığı açıktır.

Oysa, sonunda ortaya çıktı ki bozkırdaki runik yazıtlar kökeni farklı yazı karakterlerinden oluşan iki alfabetik gruba sahiptir. Bugün bunlardan biri (Asya kısmındaki), bilime göre uzun zamandır bilinen üç alfabe ile temsil edilir: Orhun, Yenisey ve Talas. İkincisi (Avrasya kısmındaki), ilk kez birbirleriyle ilişkili dört ila beş runik benzeri alfabeyle ayrılmış ve Orta Çağ'ın başlarında hem Avrupa'da (Don ve Kuban) hem de Avrasya'nın Asya bölümünde (Açıktaş, Güney Yenisey ve daha az belirgin olarak Isfara'da) yaygındı.²

Avrasya grubunda yer alan yazıtların şu ana kadar okunamamış olmasındaki problemin, runik harflerin fonetik değerinin bilinmemesiyle alakalı olduğu defalarca görülmüştür.³

Tüm Avrasya paleografik alfabe grupları gibi Güney Yenisey yazısı adıyla anılan erken Orta Çağ runik yazı bilimi için yeni olan şey, 1987 yılında 10 yerde 18 yazılı anıt tespit edilmiş olmasıdır. O tarihten bu yana yapılan arkeolojik çalışmalarda bilinen yazıtların sayısı 14 noktada tespit edilen 28 satıra yükselmiştir. Böylece, Orta Asya Açıktaş'taki yazıya benzer olan bu yazının yayıldığı alanın ve onun aracılığıyla Hazar Kağanlığının Doğu Avrupa yazısının, Güney Sibirya Orta Yenisey (Hakasya), Yukarı Yenisey (Tuva), Katun (Gorno Altay), Bolşih Ozer (Moğolistan) ve Orta Asya'ya yayıldığı görülmektedir.

Görece yetersizliğine rağmen, iyi bilinen malzemeler, 9-10. yüzyıllarda ortaya çıkan Güney Yenisey yazılarının, Güney-Altay dağlık bölgesinin ve Moğolistan'ın sakinlerine yabancı olduğunu kanıtladı. Klasik Orhun ve Yenisey yazıtları üzerine yüz yıldan fazladır çalışılıyor. Güney Yenisey yazısının çizgileri her yerde ikincildir ve yerel halk tarafından saygı duyulan erken Orta Çağ dini objelerine uygulanmıştır. Artık bilinen bu tasvirler kayalık yüzeylerde, mezar höyüklerinin dikey taşlarında, Türk anıtlarındaki çitlerin duvarlarında ve dikilen steller üzerinde yer almaktadır.⁴

Yeni buluntular sayesinde, daha önce bilinmeyen başka bir yazı sistem ortaya çıktı: Sayan-Altay'ın iki farklı runik yazı sisteminin taşıyıcıları -yerli Yeniseyliler ve yeni Güney Yeniseyliler- aynı dağ ve höyük şeklindeki tapınaklara ibadet etti. Güney Yenisey ve Yenisey satırlarındaki yakınlık Hakasya'daki [Yu⁵ 1, Yu 4, Yu 19]⁶ Sulek ve Turan yazılarında daha önce

² Kızlasov, 1987; Kızlasov, 1988; Kızlasov, 1990; Kızlasov, 1991; Kızlasov, 1994, s. 42-78, 217, 218, 289-318.

³ Kızlasov, 1988; Kızlasov, 1990; Kızlasov, 1991; Kızlasov, 1994; Kızlasov, Kızlasov, 1994.

⁴ Kızlasov, 1994, Ris. 39, 41, 43, Yu 7, Yu 10, Yu 12, Yu 13; Gorbunov i Dr. 2015, Ris. 11, 12, 21-24.

⁵ Bu kullanım yazara ait olup *Yujnoyeniseyskiy* "Güney Yenisey" kelimesinden kısaltılmıştır.

belirtmişti şimdi ayrıca Orta Yenisey'deki Turan Dağı'nda bir mezar zeminde bulunan karo taşı (E. A. Miklashevich tarafından yayınlanmamış veriler), Biçiktu-Boom yamacında bir, Orta Katun'daki Karban Nehri üzerinde bir (yazarın 2001 ve 2006'daki gözlemleri) ve Moğolistan Altay'ındaki Har-Salaa'da bir anıt olmak üzere dört anıt daha bulundu (Kurbarev, 2009, s. 163, № 444). Bu durum, en erken, muhtemelen 9. yüzyılda ortaya çıkan Yenisey ve Güney Yenisey alfabelerinin eş zamanlı varlığına ilişkin çıkarılan sonucu desteklenmektedir.

Yerli Yenisey alfabesi kullanılan kayaların üzerindeki yazıların incelenmesi, kutsal niteliklerini ortaya koydu: bu yazılar ya dualar içeriyor ya da Tanrıya yapılan ibadeti⁷ belirtiyordu, bu tarz yazılar manastırların bulunduğu yeri de göstermektedir (Kızlasov, 2004). Bu yazılı kültür Maniheizm'e aittir ve yabancı dini öğretilerden sadece Maniheizm kendi dini yazı sistemi olarak runik harflerden yararlanmıştır. Daha önce bu yazının, Doğu Türkistan'daki runik el yazmalarının içeriğine, şu an ise Sayan-Altay bölgesinin taş yazıtlarının yanı sıra, Maniheist yazım kurallarının Yenisey runik yazısı üzerindeki etkisi de belirtilmişti (Kızlasov, 1997; Kızlasov, 1999). Yazıtların hangi dine ait olduklarının belirlenmesinde, Hakasya'da keşfedilen ve kazılan Maniheist tapınak-manastır kompleksleri de bir destek görevi görmektedir.⁸

Yenisey ve Güney Yenisey kaya yazıtlarının yakın yerlerde olması, yerli ve yabancı nüfusun dağlarda ibadet ettikleri ortak yerlerin varlığını ortaya koydu. Bu nedenle, Güney Yenisey yazısını kullananlar aynı zamanda Maniheist inanca sahipti.

Peygamberliğe sahip dinler, kurucusunun yaşam yolculuğunun farkındalığından ayrılmazlar. Evrensel dinler olan Budizm, Hristiyanlık ve İslam'ın aksine, "farklı halklar ve diller arasında yayılması için kurucusu tarafından bilinçli bir şekilde tasarlanmış" ve gerçek, tarihi bir kişilik olan Mani hakkındaki rivayetler (M.S. 216-276/277) Atlantik'ten Pasifik'e kadar yayılmıştır.⁹ Diğer benzer durumlarda olduğu gibi, özellikle yüzyıllardır Mani'nin hapsi ve ölümünü anan Bema'yı ve Mani kilise bayramlarını düzenlemek için bu peygamberin biyografik bilgisi de gerekliydi.¹⁰ Doğu Türkistan'ın dini merkezlerinde (çoğu Turfan vahasında ve Miran'da) ve geniş bir literatürün varlığını barındıran Gansu'da (Dunhuang) birçok Maniheist kitap ve eksiksiz

⁶ Kızlasov, 1990, s. 80-85, Ris. 20; Kızlasov, 1994, s. 289-299; Kızlasov, 2007.

⁷ Kızlasov, 2001a; Kızlasov, 2001b; Kızlasov, 2003; Kızlasov, 2014.

⁸ Bk. Örneğin: Kızlasov, L. R. 1998.

⁹ Slova K. Rudolfa (K. Rudolph'un) sözleri çeviriden alınmıştır (Hosroev, 2007, s. 253, Prim. 998).

¹⁰ Litvinskiy, Smagina, 1992, s. 531; Hosroev, 2007, s. 108, 109, 213-215.

metin bulunmuştur. Runik işaretlerle yazılanlar da dahil olmak üzere¹¹ bu bölgede bulunan eserlerin içinde kayda değer bir yeri, Türkçe el yazmaları doldurmaktadır.¹² Sayan-Altay'daki dağlık bölgeden gelenler de Turfan'daki mağara manastırlarında bulundular. Özellikle de Yarhoto'daki yaşam alanlarında, klasik Yenisey alfabesiyle yazılmış duvar yazıları ile tanıştılar (Radloff, 1899, s. 81; Kızlasov, 1994, s. 197, Ris. 29).

Geç tarihsel süreçlerin bir sonucu olarak, dünya kültür merkezlerinden uzakta olması, zihinlerimizde Sibiry'a'nın geri kalmış bir bölge olduğu anlayışını güçlendirdi. Aynı zamanda, geç Orta Çağlara ve modern zamanlara kadar, bu geniş toprakların tarihi farklıydı. Bilim, gelecekte yeni açılan erken Orta Çağ Güney Sibiry'a verilerinin ortaya koyduğu resmi kavramak zorunda kalacaktır: IX. ya da X. yüzyılda Yenisey ya da Katun'da yaşayan Mani dininin takipçileri, Mani'nin anadilinde yazılan mektubun yardımıyla 3. yüzyılda Fırat nehri civarında neler olduğunu okudular.

Son zamanlarda yapılan bir arkeolojik araştırma, yeni bir epigrafik anıttaki malzemeyi doğrulamamıza yol açmıştır. Yazıt bulunan on beşinci nokta olan ve Güney Yenisey stilinde bir runik yazıtın [Yu 24], I-VIII. yüzyıl antik Sura kentinin kalıntıları arasında olduğu ortaya çıktı. Bu bölge Fırat Nehri'nin doğu yakasında bulunmaktadır. Burası Kuzey Suriye'de Rakka'nın 22 km batısındaki El Hamam bölgesidir.

Bu şaşırtıcı bulgunun ve onunla ilgili tüm bilgilerin yer aldığı, aşağıda sıralanan ayrıntılı bir yayın da dahil olmak üzere, ilgili tüm materyalleri (Othman & Gorea, 2016) elde etmemi St. Petersburglu Türkolog Dmitry Vladimiroviç Ruhlyadyev'e borçluyum ve bunun için kendisine minnettarım.

Daha önce bu yerde yerli halktan keşif yapan Ali Osman, özellikle 2014 yılında Rakka'yı ele geçiren teröristlerin antik yerleşimde aktif olarak çok sayıda tahrip edici kazı yaptığını bildirdi. Bu arkeolog kazılardan birinde çekilmiş iki sütunun alt kısımlarıyla yapının portik kalıntılarını açığa çıkaran çukurların fotoğraflarını ilettiler (Resim I). Sütunun II. yüzyılda Fırat'ta ortaya çıkan işlenme şekli ve tekniği, VI. yüzyıla kadar kullanılmaya devam etmiştir. Anıtın Latin ve Suriye epigrafistleri tarafından I. yüzyılın ikinci yarısı ila VIII. yüzyılın ilk yarısına tarihlenmesi tutarlı görünmektedir.

Uzmanı tarafından toplanan bilgiler, nesnenin tam yerini belirlemeyi, tam bir açıklama yapmayı ve eldeki materyalleri yayınlamayı mümkün kılmıştır.

¹¹ Klyāstorniy, 1992, s. 332-348, 352-359; Klyāstorniy, 2003, s. 369-388, 393-401; Klyāstorniy, 2010, s. 276-292, 298-308.

¹² Kaynakça bk. Hosroev, 2007, s. 67, 68.

Sütunlardan birinin fıçı şeklindeki tamburunda tabana yakın bir yerde oyulmuş olan yazıt, özellikle bunu ortaya çıkarmıştır (Resim II).

Maksimum 4,5 cm harf uzunluğuyla satır, sütun tabanından 20 cm yükseklikte başlayıp 39 cm'ye kadar uzanır ve kademeli olarak yukarı doğru yükselir. Makale metninde yayımlanan ve Şekil 5'te verilen parametrelere bakıldığında (bk. Resim II), oymacının yerden 120 cm yükseklikte yazmaya başladığı, yani orta boylu olduğu, dirseğini bükmüş biçimde başını eğerek yazdığı tahmin edilebilir.

Yazıtta, beklenildiği gibi sözcükleri ayırmak için üst üste iki nokta kullanılmış ve yazıt 22 runik karaktere sahiptir (Resim III). Grafik özgünlüğü ve göreceli coğrafi yakınlık, Maria Gorea'yı başlangıçta, klasik döneme ait (M.Ö. VII-IV) eski Grek (Frig, Lidya, Likya ve Karya) harflerini Anadolu'daki (Güney Anadolu) dalları ile karşılaştırmaya teşvik etti.

Sura'daki bulgunun arkeolojik koşulları, epigrafist Markus Egetmeyer ve Claude Brixhe ile yapılan istişareler farklı bir doğrultuyu gerektiriyordu ve Denis Feissel araştırmacının dikkatini erken Orta Çağ Avrupa'sının runik işaretlerine yöneltti. Ancak runik işaretler uyuşmuyordu ve dıştaki benzerlik sadece fonetik önemi olmayan 13 karakter için bulunmuştu (bk. runolog Robert Nedoma).

Belki de Maria Gorea'nın geçtiği dikenli yoldan, Sura'dan gelen yazıtın alfabetik bağlantısını kurmaya çalışarak yeniden geçmeye gerek yoktur. Runik işaretleri üzerinde çalışan araştırmacı Orta, Güney ve Doğu Avrupa'nın (Romanya, Bulgaristan, Macaristan, Don havzası ve Kuban) erken Orta Çağ runik yazıtları ile Orta Doğu'yla siyasi ve kültürel bağları olan (Afganistan: Ayhanum M.Ö. II yüzyıl; Kazakistan: Issık, M.Ö. V. yüzyıl) yazıtlarını harflere göre karşılaştırılmıştır. Araştırmanın ilk aşaması, Türk dilli Orhun ve Yenisey (VI-X. yy) anıtlarındaki harflere ulaşmasıyla tamamlanmıştır. Sura'da bulunan bütün işaretler bu iki bölgedeki runik işaretlerle uyumlu bir grup oluşturmaktadır. Bu uyumda özdeş runik işaretler, sağdan sola doğru yazım tekniği ve sütun üzerindeki yazı da rol oynamaktadır. Kök-Türklerin runik işaretleri ile Sura'daki sütundaki işaretlerin ortak olanları aşağıda bir tabloyla gösterilmiştir. Maria Gorea, ilgili yazıtın, Orhun harflerinden daha çok Yenisey harfleri ile benzediğini ve daha sonra Kızlasov'un kitabını kullanarak (Kızlasov 1994), Orta Fırat'taki runik işaretlerin Kuban ve Volga bölgelerindeki (Hazar Denizi'ne yakın bölgeler, Pontus bozkırları, Don nehrinin Azak Denizi'ne döküldüğü yer) yazıtlarla şüphesiz bağlantısına işaret etti.

Bu nedenle, klasik Asya runik işaretleri ile bizim açımızdan ortak bir kökü olmayan Avrasya paleografik bozkır alfabesi grubundan bahsediyoruz. Araştırmacı Maria Gorea, Don-Kuban ve Güney Yenisey'dekilere benzer şekilde,

Sura runik işaretlerini göstererek, yalnızca Güney Yenisey yazılarında bulunan zikzak işaretini (Resim IV. 1) doğru bir şekilde tanımlayıp (Othman & Gorea, 2016, Tablo 2, 3), uzun ve karşılaştırmalı çalışmasını şu kelimelerle sonuçlandırıyor: Bu özgün runik işareti göz önünde bulundurarak, Sura'daki yazıtın Orta Asya'dan, Yenisey bölgesinden gelen bir yolcuya atfedilmesi gerekiyor. Sura'daki runik işaretler hakkında daha derinlemesine bir çalışma beklediğimiz için burada fotoğrafları yayınlıyoruz ve yorum yapmadan tam bir çizimini veriyoruz.

Sonuç olarak, Suriye'deki anıtın araştırmacıların isteklerine cevap olarak gelen aynı zamanda yazıtın Don Kuban veya Güney Yenisey yazılarıyla bağlantılı olduğunu destekleyen D. V. Ruhlyadyev'in fikrini de aktarmışlardır. Benimle yapılan görüşmeye yapılan atıfların tamamı doğru değildir çünkü yazıtın paleografik özellikleri Güney Yenisey yazıtlarıyla kurulan bağlantısı hakkında hiçbir şüpheye yer bırakmıyor (Resim IV).

Güney Yenisey yazısının kullanıldığı yeni yazıtlarının keşfi, yalnızca 1990'ların başından beri bilinen alfabenin ana karakterlerinin kullanımını doğrulamakla kalmayıp, aynı zamanda taşlar üzerindeki metinlerde kullanılan runik işaretlerin sayısını da arttırdı. Şimdilik bu sayı 50'yi aştı. Tabii ki, hepsinin bağımsız anlamı yoktur (yazıtı deşifre etmeden önce, her bir farklı stil dikkate alınır), ancak bazıları benim görüşüme göre, komşu klasik Yenisey ve Güney Yenisey'in Yukarı Yenisey kısmındaki yazıtların, Güney Yenisey yazılı kültürüne yaptığı etkiyi göstermektedir. Bu durum Güney Yenisey yazısının, yerel yazı sistemleri üzerindeki etkisinin tam tersi olmakla birlikte çok daha önceden fark edilmiştir (Kızlasov, 1994, s. 48, 49, 51-54).

Sura'daki yazıtta bulunan 14 runik işaretin hepsinin Güney Yenisey runik işaretleri arasında bulunması çok önemlidir: bunlardan 10 tanesi sıkça bulunur (Resim IV. 1-10) ve geri kalanı nadiren kullanılır (Resim IV. 11, 12) ve bir tanesinin tek örneği vardır (Resim IV. 13, 14). 2 numarayla gösterilen kavisli olmayan köşeli runik bir işaret iki kez kullanılmış, bu işaret aynı zamanda Sibiryadaki 11 yazıtta 15 kez yazılmıştır. 11 ve 13 numaralı iki runik işaret klasik Yenisey yazısının etkisini gösterebilir. Yayımlanan fotoğraflara bakıldığında (Othman & Gorea, 2016, Fig. 8-13), bazı işaretler sağdan sola doğru açıkça ayrılıyor. Bunlar 14, 16 ve 22 numaralı harflerdir. Bu nedenle, tüm satır aynı yönde yazılmıştır.

Bu nedenle, Sura'daki yazıtın alfabetik kökeninin belirlenmesi konusunda kesin olarak "muhtemelen bazı Yenisey etkilerine uğramış Güney Yenisey yazısı olduğu" kararına varılmıştır. Öyle ya da böyle, Güney Sibiryadaki Sayan-

Altay'daki dağlık bölgeden gelen runik okuryazarlığına sahip bir taşıyıcı kişinin Orta Fırat'ta bıraktığı net kanıtlara sahibiz.

Bunu Sibirya-Türk Maniheizm'ine inanan bir kişinin Mani'nin doğduğu yeri ziyaret ettiği gerçeği takip etmektedir. Yukarıda, dini edebiyatın (Mani'nin yaşamı, hâl ve hareketleri ile dualarla ilgili din adamı kültürü), en azından 8. yüzyılın ikinci yarısında Güney Sibirya'ya ulaştığı gösterilmiştir.

Güney Yenisey yazıları hala çözülememesine rağmen, daha önce yayınlanmış¹³ ve yeni veriler: Türk mezarlarındaki yayın üzerini kaplayan (Tuva, U 8, U 9) ve Çatas kültürüne ait mezardaki bir kapta bulunan runik işaretlerin (Hakasya, U 6); Moğolistan'daki (Gorbunov vd., 2015, s. 78-84, Ris. 20-24) Türklerin anıt duvarları ve çizimleri ile bağlantısı (Tuva, U 12, U 13, U 15 - U 17); kayalar üzerindeki Yenisey yazıtlarında bulunan ortaklık (Hakasya, Altay, Moğolistan); her iki alfabenin işaretlerini içeren paleografik olarak karışık stillerin varlığı (Tuva), Türkçe konuştuklarının dolaylı kanıtıdır.

Doğu Türk dünyasında sütun üzerindeki yazıların muhtemelen bilindiği belirtilmelidir. Kısa süre önce yayımlanan A. Grünwedel'in D. A. Klemenets'e yazdığı mektuplarda, runik işaretlere değil, sekizgen sütundaki Uygur yazısına referanslar vardır. Hoço olarak adlandırılan İdikut şehrindeki kalenin güneybatı bölümündeki, büyük tapınak terasının üst orta odasına ihtişamlı ve boyalı bir zemin ile duvar çekilmiştir. Yerleşim planında bu kalıntılar "a" harfi ile işaretlenmiştir (Buharin, 2015, s. 154, 156).

Sura'daki epigrafik anıt, erken Orta Çağ'daki yerli Sibiryalıların muhtemelen Maniheist dini doktrinin özelliklerini yerinde görebilmek için Mani'nin doğduğu yeri ziyaret ettiğini gösteriyor. Bu gerçek, elbette şaşırtıcı ama aynı derecede de doğaldır.

Sonraki dönemde meydana gelen bu tür eylemler güvenilir bir şekilde bilinen bir gerçeğe dayanıyor. XIX. yüzyılda Güney Sibirya'da yayılmış bir başka din ise peygamberi ve kutsal kitabı olan Hristiyanlık'tır. O zamanlar dinin yasaklarına aykırı olarak, Tanrı ve İsa hakikatini ortaya koymaya çalışan Hakaslar ve onlara benzer gözüpek kişiler bulunmaktaydı. Bu amaçla, 1897 yazında, altı kişi (I. I. Kokov başkanlığında) Kuzey Hakasya'dan Filistin'e ve Kudüs'e gitti. Bu kişilerin isimleri I. Kokov, F. Taçeyev, N. Spirin, P. Botin, P. Troshkin'dir altıncı kişinin adı tespit edilememiştir. Bu olayın kaydı, Üst-Abakan bölgesinin Sapogovo köyünde yaşayan I. I. Kokov'un 1881 doğumlu en büyük oğlu F. I. Kokov tarafından yapılmıştır. I. I. Kokov 1927'de ölmüştür. Bu kişiler ilahi bir ilkenin varlığı hakkında daha büyük bir şüphe ile vatanlarına geri

¹³ Kızlasov, 1990, s. 126-128; Kızlasov, 1994, s. 49-54, 178-180, 217-221, 289-318.

döndüler. Sonraki zamanlarda, I.I. Kokov dinden çıkmış (Pataçakov, 1993, s. 402, 514, Prim. 52) ve arkadaşları da onu örnek almışlardır.

Peygamberin anavatanında üretilen dini gerçekleri doğrulama yönteminin Güney Sibirya'da en az bin yıldır var olduğu böylelikle ortaya çıkmıştır.

KAYNAKÇA

- 📖 Buharin, M. D. (2015). K 100-letiyu zaverşeniya rabot Russkih Turkestanskih ekspeditsiy (pisma A. Gryunvedelya D. A. Klementsua iz sobraniya AV MVR RAN). Rossiyskaya Arheologiya, 3, 151-162.
- 📖 Gorbunov, V.V., Tişkin, A. A., Seregin, N. N., Muhareva, A. N. & Munhbayar, Ç. (2015). Prodoljeniyе issledovaniya tyurkskih ogradok na territorii Mongolskogo Altaya. Teoriya i praktika arheologičeskih issledovaniy, 2, 72-89.
- 📖 Hosroyev, Aleksandr L. (2007). İstoriya maniheystva (Prolegomena). Filologičeskiy fakultet Sankt-Peterburgskogo gos. Universiteta, Sankt-Peterburg.
- 📖 Kızlasov, İgor L. (1987). Dve gruppi tyurkskih runičeskih alfavitov. Opt videleniya. Şilov, V. P. (red.). Zadaçi sovetskoy arheologii v svete reşeniy XXVII sezda KPSS, Tezisi dokladov, İnstitut arheologii AN SSSR. Moskva: 142-143.
- 📖 Kızlasov, İgor L. (1988). Novaya runičeskaya pismennost Yujnoy Sibiri. Arheologiya Gornogo Altaya. Surazakov, A. S. (red.), Gorno-Altaysk, 108-140.
- 📖 Kızlasov, İgor L. (1990). Drevnetyurkskaya runičeskaya pismennost Evrazii. İnstitut arheologii AN SSSR, Moskva.
- 📖 Kızlasov, İgor L. (1991). Paleografıçeskoye issledovaniye aziatskih runičeskih alfavitov. Sovetskaya arheologiya, 4, 62-85.
- 📖 Kızlasov, İgor L. (1994). Runičeskiye pismennosti evraziyskih stepey. Vostoçnaya literatura, Moskva.
- 📖 Kızlasov, İgor L. (1997). Raznovidnosti drevnetyurkskoy runičeskoy orfografii. Otrajeniye maniheyskoy pismennoy kulturi v pamyatnikah eniseyskogo i orhonskogo pisma. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, L., 1 (3) 163-184.
- 📖 Kızlasov, İgor L. (1999). Orfografıçeskiye priznaki maniheyskih runičeskih nadpisey. Voprosı tyurkskoy filologii, IV, Moskva: 85-112.

- 📖 Kızlasov, İgor L. (2001a). Dobro sotvoriv, poseyat çeloveçnost (Maniheyskiye missioneri u verşin Altaya). Vinnikov, A. Z., Makarova, T. İ. (red.), Srednevekovıye drevnosti evraziyskih stepey (Arheologiya vostoçnoyevropeyskoy lesostepi, vip. 15), Voronejskiy gos. Universitet, Voronej: 111-129.
- 📖 Kızlasov, İgor L. (2001b). Smena mirovozzreniya v Yujnoy Sibiri v rannem srednevekove (İdei edinobojsiya v eniseyskih nadpisyah). Sedov, A. V. (red.), Drevniye tsivilizatsii Evrazii. İstoriya i kultura, Vostoçnaya literatura RAN, Moskva: 243-270.
- 📖 Kızlasov, İgor L. (2003). Novosti tyurkskoy runologii. Vip. I. Eniseyskiye nadpisi na gore Yalbak-Taş (Gornıy Altay), Gumanitariy, Moskva.
- 📖 Kızlasov, İgor L. (2004). Maniheyskiye monastiri na Gornom Altaye. Kızlasov, İ. L (red.), Drevnosti Vostoka, Sbornik k 80-letiyu professora L. R. Kızlasova, Rusaki, Moskva: 111-129.
- 📖 Kızlasov, İgor L. (2007). Runiçeskiye nadpisi gorı Turan na Srednem Enisee. Soyonov, V. İ., Oynoşev, V. P. (red.). İzüçeniye istoriko-kulturnogo naslediya narodov Yujnoy Sibiri, Gorno-Altaysk, 5, 106-114.
- 📖 Kızlasov, İgor L. (2014). Religioznaya priroda eniseyskoy pismennosti. II. Rossiyskaya tyurkologiya, 1, 52-61.
- 📖 Kızlasov, Leonid R. & Kızlasov, İgor L. (1990). Sayan-Altay Türklerinin Yeni Runik Yazısı. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten, Cilt 38, Ankara: 85-136.
- 📖 Kızlasov, Leonid R. (1998). Severnoye maniheystvo i ego rol v kulturnom razvitii narodov Sibiri i Tsentralnoy Azii, Vestnik Moskovskogo universiteta. Ceriya 8, İstoriya, 3, 8-35.
- 📖 Klyaştorıy, Sergey G. (1992). Pamyatniki drevnetyurkskoy pismennosti, Vostoçnyıy Turkestan v drevnosti i rannem srednevekove. Etnos, yazıki, religii, Nauka, Vostoçnaya literatura, Moskva.
- 📖 Klyaştorıy, Sergey G. (2003). İstoriya Tsentralnoy Azii i pamyatniki runiçeskogo pisma. Sankt-Peterburgskiy gos. Univestitet, Sankt-Peterburg.
- 📖 Klyaştorıy, Sergey G. (2010). Runiçeskiye pamyatniki Uyğurskogo kaganata i istoriya evraziyskih stepey. Peterburgskoye vostokovedeniye, Sankt-Peterburg.
- 📖 Kubarev, Viladimir D. (2009). Petroglifi Şiveet-Hayrhana (Mongolskiy Altay). İzd-vo İnstituta arheologii i etnografii Sibirskogo otdeleniya Rossiyskoy akademii nauk, Novosibirsk.

- 📖 Litvinskiy, B. A. & Smagina, E. B. (1992). Maniheystvo, Litvinskiy, B. A. (red.). Vostochniy Turkestan v drevnosti i rannem srednevekovye. Etnos, yaziki, religii. Nauka, Vostochnaya literatura, Moskva: 508-532.
- 📖 Othman, A. & Gorea, M. (2016). Une inscription runique centreasiatique à Sura (Moyen-Euphrate syrien): présentation et observations préliminaires. *Semitica et Classica*, 9, 251-260.
- 📖 Pataçakov, K. M. (1993). Religiozniye verovaniya. Kızlasov Leonid R. (red.), İstoriya Hakasii s drevneyşih vremen do 1917 g., Nauka, Vostochnaya literatura, Moskva: 294-403.
- 📖 Radloff, W. (1899). Altuigurische Sprachproben aus Turfan. Nachrichten über die von der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu St. Petersburg im Jahre 1898 ausgerüstete Expedition nach Turfan, 1, Sankt-Petersburg: 55-83.

EKLER

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim I: Antik yerleşim Sura: 1a-b, 2. bir kazıda yazılı olan bir sütunun (kuzeybatı ve batıdan görünümü). Bir sütuna yazılmış bir yazıtın fotoğrafı. (Othman & Gorea, 2016, Fig. 2, 4 yazısından).

Resim II: Yazılı bir sütunun çizim ve parametreleri. (Othman & Gorea, 2016, Fig. 5 yazısından).

Resim III: Sütündeki yazıtın gösterimi. (Othman & Gorea, 2016, Fig. 6 yazısından).

Resim IV: Güney Yenisey alfabesinin (ю) işaretleri ile Sura'daki (C) eski yerleşim yerindeki yazıt arasında bir karşılaştırma, tabloda işaretlerin oluşumu ve yazıtlarda kaç kez kullanıldığı belirtilmiştir.

1a

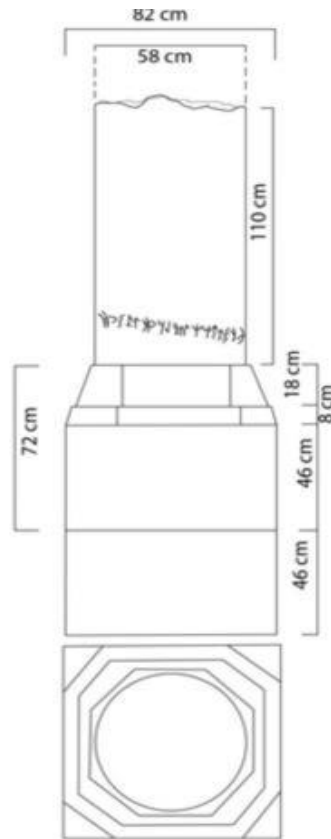

1b

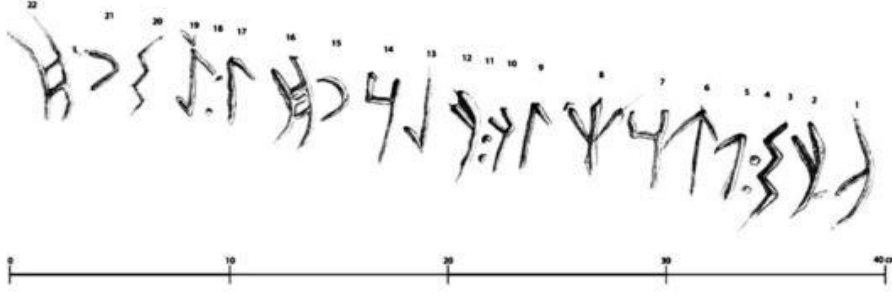

2

Resim I

Resim II

Resim III

Güney Yenisey Runik Alfabeti ve Sura'daki Yazıttaki Runik Harflerin Karşılaştırılması

№	Ю	С	Ю	С	№	Ю	С	Ю	С
1	⚡	⚡	18/13	2	8	7(7)	8/6	3
2))	18/13	2	9	√	√	5/5	1
3	44	4	11/7	2	10	H	H	5/4	1
4	√	√	9/9	1	11	↑↑	↑	2/2	1
5	:	:	9/6	3	12	↑	↑	2/2	2
6)))	8/7	1	13	Υ	Υ	1/1	1
7	11	1	8/7	1	14	H	H	1/1	1

Resim IV